

пов'язані з цим видом фізичної культури: фітнес-браслет, фітнес-інструктор, фітнес-тренування, фітнес-йога, фітнес-трекер, фітнес-клуб.

Висновки. Таким чином, у сучасних мовних системах можна спостерігати два різновекторні процеси: перехід коренів у статус афіксоїдів та перехід класичних афіксоїдів у статус вільних коренів, що свідчить про гнучкість мовної сис-

теми та водночас про її архаїчність, коли узуальні афіксоїди з обмеженою сферою використання розвивають нові значення та змінюють свій морфемний статус. Перспективою подальших розвідок є поглиблення досліджень у сфері афіксоїдації та субстантивації словотвірних формантів із залученням матеріалу германських та романських мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бартков Б.И. Количественное представление деривационной подсистемы и экспериментальный словарь 100 словообразовательных формантов русского языка. *Особенности словообразования в научном стиле и литературной норме*. Владивосток, 1982. С. 114–163.
2. Городенская Е.Г. Аффиксоиды украинского языка. *Проблема статуса деривационных формантов*. Владивосток, 1980. С. 86–94.
3. Григорьев В.П. О взаимодействии словосложения и аффиксации. *Вопросы языкознания*. 1961. № 5. С. 71–78.
4. Гринберг И.М. Роль аффиксоидов в образовании неологизмов русского языка. *Проблема статуса деривационных формантов*. Владивосток, 1980. С. 94–103.
5. Плещинская А.И. Развитие префиксоидного словообразования в русском языке (на материале слов с элементами аудио-, видео-, кино-, радио-, теле-, фото-) : автореф дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Казань, 2005. 18 с.
6. Ряшенцев К.Л. Сложные слова и их компоненты в современном русском языке : учебн. пособие. Орджоникидзе : Изд-во СОГУ, 1976. 285 с.
7. Сафин Р.А. Статус морфем типа grapho- и -logy. *Вопросы терминологии и лингвистической статистики*. Воронеж, 1974. С. 48–54.
8. Улуханов И.С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация. Москва : Азбуковник, 1996. 256 с.
9. Чинчлей Г.С. О статусе темемных морфем. *Проблема статуса деривационных формантов*. Владивосток, 1980. С. 54–61.
10. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию : учебн. пособие. Москва : Изд-во МГУ, 1968. 310 с.

УДК 811.161

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-2.13>

НОМІНАТИВНЕ ГНІЗДО СЛОВА *HAND* / *РУКА*: СЛОВОТВІРНИЙ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТИ

WORD-FORMATION PARADIGM OF THE WORD *HAND* / *РУКА* DERIVATIONAL AND TRANSLATION ASPECTS

Токарчук В.А.,

orcid.org/0000-0003-2993-4205

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри англійської філології та методики навчання англійської мови
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

У статті представлено аналіз дериваційних і перекладацьких аспектів номінативного гнізда слова *hand* / *рука*. У дослідженні окреслено такі основні поняття традиційної теорії словотвору, як похідне слово, словотвірний тип, словотвірна модель, словотвірне значення, номінативне / словотвірне гніздо. Ці поняття застосовуються у процесі аналізу номінативного гнізда слова *hand* / *рука*. Словотвірне / номінативне гніздо – це сукупність слів, пов'язаних між собою формально-семантичними відношеннями. Таке гніздо організоване навколо кореневого слова (слова-вершини) – структурно простого слова з високим дериваційним / номінативним потенціалом. Соматизм *hand* / *рука* є хорошим прикладом такого слова: будучи високо вкоріненим як в англійській, так і в українській мовах, воно є основою для утворення значного числа похідних слів. Складники словотвірного / номінативного гнізда

розглядаються з точки зору їх структури: вони можуть бути афіксальними похідними, складними й складнопохідними словами, а також конверсивами.

Перекладацький аспект дослідження полягає в компаративному аналізі обсягу й структури номінативних / словотвірних гнізд слів *hand* та *рука*. Структура номінативного / словотвірного гнізда одного й того ж вихідного слова різниться у різних мовах: слова-еквіваленти часто мають різну внутрішню форму, тому деякі слова можуть належати до різних словотвірних гнізд. Така міжмовна різниця між номінативними гніздами може бути пояснена культурною специфічністю процесу номінації, за якою різні мовні спільноти конструюють реальність шляхом вибору різних специфічних ознак об'єктів під час їх об'єктивації у назвах цих об'єктів.

Дослідження є внеском у традиційну теорію словотвору та у перекладознавство. Воно сприяє розумінню принципів кореляції між мовними формами та підходами до їх перекладу.

Ключові слова: похідне слово, спосіб словотвору, словотвірна модель, словотвірне значення, внутрішня форма слова, номінативне / словотвірне гніздо.

The article deals with the analysis of the derivational and the translation aspects of the word-formation paradigm of the word *hand* / *рука*. The survey outlines major concepts of the traditional word-formation theory, such as the derivative, word-formation type, word-formation pattern, derivational meaning, word-formation paradigm. These concepts are employed in the analysis of the word-formation paradigm of the word *hand* / *рука*. The word-formation paradigm is constituted by a number of words that have formal and semantic relations with each other. This word-family is organized around one root word – a structurally simple word with high derivational potential. The somatic word *hand* / *рука* is a good example of such a word: being highly entrenched in both English and Ukrainian, it serves as a basis for forming a great number of the derivatives. The constituents of the word-formation paradigm are considered from the point of view of their structure: they can be affixational derivatives, compounds, compound-derived words, as well as words formed by means of conversion.

The translation aspect of the research lies in the comparative analysis of the sizing and structure of the word-formation paradigms of the words *hand* and *рука*. The structure of the word-formation paradigms differs across various languages: word equivalents may often have a different internal word-form; thus, some words may belong to different word-formation paradigms. Such a cross-linguistic difference between word-formation paradigms can be explained by the cultural specificity of the naming process when different speech communities construe the reality by choosing different specific features of the objects to be objectified in their names.

Thus, the research contributes to the traditional word-formation theory, as well as to the translation studies. It enhances our understanding of the principles of cross-linguistic correlation of the linguistic forms and the approaches to their translation.

Key words: derivative, word-formation type, word-formation pattern, derivational meaning, internal word-form, word-formation paradigm.

Постановка проблеми. Словниковий склад мови невинно змінюється: одні слова з'являються задля задоволення потреби в найменуванні нових об'єктів, а інші – поступово виходять з ужитку або й повністю зникають, якщо зникають і самі об'єкти. Мова загалом – складна система, елементи якої пов'язані між собою різними зв'язками. Ця система здатна до самоорганізації, що свідчить про її синергетичний характер [1, с. 196]. Вивчення способів внутрішньої організації лексичного складу мови є одним із провідних напрямів сучасного мовознавства, зокрема теорії словотвору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія словотвору вивчає структуру, значення й способи утворення похідних слів. Становлення цієї теорії відбувалося ще в 40–50 роках ХХ століття завдяки працям В.В. Виноградова, Г.О. Винокура, О.І. Смирницького та ін. [див. 2, с. 16]. Спочатку словотвір розглядався вченими як частина граматики мови поряд із морфологією й синтаксисом, однак згодом він став самостійним розділом мовознавства. Основними завданнями словотвору традиційно вважають визначення способів утворення нових лексичних одиниць, зв'язків між похідними й вихідними словами, а також з'ясування продуктивності наявних у мові словотвірних моделей [3; 4; 5; 6; 7].

Постановка завдання. Однак поряд із зазначеними завданнями, котрі довгий час перебувають у полі зору лінгвістів, з'являються й нові, продиктовані вимогами сучасності. До таких зараховуємо, зокрема, порівняння словотвірних процесів у різних мовах (англійській і українській). Такий аспект аналізу похідних слів передбачає залучення до методологічного апарату дослідження понять і положень теорії словотвору й перекладознавства.

Виклад основного матеріалу. Теорія словотвору є однією з галузей мовознавства, що наразі активно розвивається. Причини такого інтенсивного розвитку очевидні: з одного боку, потреба в поповненні словникового складу мови новими одиницями – іменами нових об'єктів навколишньої дійсності, котрі постійно з'являються, а з іншого – схильність мовців до економії мовних засобів, тобто до використання для найменування нових об'єктів уже наявних слів замість «вигадування» нових.

Об'єктом аналізу теорії словотвору є як похідні слова (*handful*), так і комплексні групування слів, зокрема словотвірні / номінативні гнізда (*hand*, *handful*, *four-handed*, *four-handedness*). Похідні слова протиставляються непохідним, тобто таким, які не утворені від інших слів, а є первинними,

простими (*hand*). Предметом аналізу теорії словотвору є способи утворення лексичних одиниць, відношення між похідним і вихідним словами, з'ясування ступеня продуктивності різноманітних дериваційних моделей. Як зазначає О.В. Зайченко, однією з ключових проблем словотвору є проблема деривації, дериваційних зв'язків між словами, а також з'ясування формальних та семантичних характеристик похідних слів [8, с. 17].

Похідне слово як одне з ключових понять теорії словотвору є вмотивованою одиницею словотвірної системи, що утворилася від уже наявних у мові слів за допомогою певного словотвірного способу. До основних ознак похідного слова зараховують його поділ на складові частини та наявність низки значень (лексичних, граматичних та словотвірних), що вказують на зв'язок цього слова з іншими словами словотвірної системи. Ця одиниця є частиною складніших одиниць словотвору – словотвірного типу, словотвірного ланцюжка, словотвірної парадигми, словотвірного гнізда [9, с. 155].

Способи словотвору об'єднуються в три групи: морфологічні (утворення слова шляхом зміни зовнішньої форми вихідного слова), семантичні (утворення слова шляхом утворення нового значення вихідного слова) та морфолого-синтаксичні (конверсія) [10].

Морфологічні способи словотвору є найуживанішими й містять [4, с. 15–16] афіксацію (*happy adj – unhappy adj*), основоскладання (*black adj + board n = blackboard n*), зворотний словотвір (*baby-sitter n – baby-sit v*), скорочення (*advertisement n – ad n*), телескопію (*boat n + hotel n = boatel n*) та абревіацію (*the UNO*).

Морфолого-синтаксичним способом словотвору вважають конверсію, за якої змінюється частиномовна належність слова без будь-яких змін зовнішньої форми (*a nail n – to nail v*) [11, с. 50].

Семантичні способи словотвору полягають у зміні значення вихідної одиниці без зміни її зовнішньої форми. Так, утворюється новий лексико-семантичний варіант слова. Семантичні зміни є, як правило, результатом тяжіння мовців до економії мовних зусиль. До семантичних способів словотвору зараховують звуження й розширення значення, а також метафору й метонімію [12, с. 197–188]. Прикладом звуження значення можуть бути грецьке слово *apoteka*, яке має значення складу, місця, де зберігаються товари, та російське слово *аптека* – місце, де зберігаються й продаються медичні засоби. Прикладом розширення значення може бути англійське слово *dog*, яке спочатку позначало собаку конкретної породи, однак згодом

стало вживатися для позначення будь-якого собаки. Метафора заснована на схожості двох об'єктів, як-от *крила птаха – крила літака*, а метонімія – на їх суміжності, як-от *перо Шевченка*, де 'перо' – 'вірш'. Метафора й метонімія як семантичні способи словотвору, що відбивають переносне значення слова, деколи поєднуються, як-от *bluebell* – 'рослина, квіти якої схожі на дзвіночки'. Таке мовне явище називають метафтонімією.

Похідні слова утворюються за наявними у мові зразками – словотвірними моделями. Слідом за Н.А. Середою визначаємо словотвірну модель як структурну схему, на основі якої утворюються групи похідних одиниць з ідентичною структурою. Однією з ключових ознак словотвірної моделі є її продуктивність – здатність до утворення нових одиниць [2, с. 182–184]. Словотвірна модель – це словотвірна схема, форма і значення якої вказують на спосіб дериваційного зв'язку похідного й вихідного слів.

До важливих понять теорії словотвору належить також словотвірний тип – низка похідних слів, що належать до однієї частини мови. Цій сукупності слів властиві спільні ознаки: утворення від однієї і тієї самої частини мови, ідентичний спосіб утворення, а також спільна словотвірна семантика [9, с. 155]. Так, наприклад, до одного словотвірного типу належать назви ознак людей із суфіксом *-ун*: *веселун, хитрун, говорун, літун*.

Зв'язок між похідним і вихідним словами відслідковується у словотвірному значенні похідного слова – загальному значенні конкретної лексико-семантичної групи слів, що виражене певною словотвірною формою (моделлю) [5, с. 19]. Словотвірне значення містить одну з ознак мовної одиниці, названу внутрішньою формою слова. Свого часу це поняття було введено в науковий обіг О.О. Потебнею, який запропонував розмежовувати загальне лексичне значення слова та його найближче етимологічне значення [13, с. 124]. У сучасному розумінні внутрішня форма слова – це мотиваційна ознака, покладена в основу номінації об'єктів навколишнього світу. Вона встановлює тип дериваційних відношень між вихідним і похідним словами та є певним зв'язковим елементом між словом і його денотатом [14, с. 173]. Внутрішня форма специфікується як змістова ономаціологічна категорія, яка є конститутивною основою творення дериватів у процесах номінації, їх формально-семантичної структури, надає можливість тлумачити похідне слово як одиницю номінації зі своєю оригінальною структурою й властивими йому ономаціологічними і функціональними ознаками [15, с. 140].

Одиниці словотвору можуть бути не лише простими (як-от слова), а й комплексними, до яких зараховують, зокрема, словотвірне гніздо – сукупність спільнокореневих слів, пов'язаних між собою різними дериваційними відношеннями, організованими навколо вихідного слова-вершини [16, с. 331]. У мовознавстві є й інший термін – «номінативне гніздо». Його можна вважати синонімічним до словотвірного гнізда, однак не ідентичним до нього за значенням. Різниця між цими двома термінами полягає в тому, що словотвірне гніздо містить лише спільнокореневі слова, а номінативне гніздо може включати, окрім слів, стійкі словосполучення, які мають у своєму складі вихідне слово-вершину. Такі словосполучення вживаються як цілісні номінативні одиниці з фіксованою формою й семантикою, а гніздо, до складу якого ці одиниці входять, отримує назву номінативного.

Словотвірні / номінативні гнізда організуються навколо слів зі значним номінативним потенціалом. Такі слова мають бути досить укоріненими в мові та позначати об'єкти, з якими людина часто зіштовхується у своєму житті, тому й застосовує їхні назви для найменування інших, менш уживаних об'єктів. До найбільш укорінених слів належать назви частин тіла – соматизми.

Матеріалом дослідження слугували 58 англійських похідних слів, утворених від іменника-соматизма *hand*, а також українськомовні еквіваленти. Англійські похідні слова утворені за різними словотвірними моделями, для визначення котрих застосовано метод словотвірного аналізу, що полягає у з'ясуванні способу формального зв'язку між похідним і вихідним словами. Досліджувані слова аналізуються за частиномовною належністю та за типами формальних моделей. З'ясовано, що англійські похідні слова належать до 34 формальних моделей, які можуть високу, середню та низьку продуктивність.

З аналізу частиномовної належності досліджуваних слів випливає, що вони можуть бути іменниками (*handtowel n*), прикметниками (*left-hand adj*), прислівниками (*red-handedly*) та дієсловами (*handle*). Найуживанішими виявилися моделі іменників (30 одиниць, або 51,8%), більшість із яких утворені за моделлю $n [hand] + n = N - 14$ слів (24,2%), як-от *hand clasp*. Моделі прикметників є менш продуктивними (20 одиниць, або 34,6%), наприклад, до моделі $n [hand] + adj = Adj$ належить чотири слова, або 7,0% (*handwritten*). Найменш уживаними є моделі прислівників та дієслів, відсоток яких становить 6,8% від загальної кількості слів, або по чотири похідних слова. Прикладом прислівників є слово *red-handedly*, утворене за

моделлю $adj [= n [= adj + n [hand] + suff] + suff = Adv$, а прикладом дієслів – слово *handle*, утворене за моделлю $n [= n [hand] + suff] + suff = V$.

За словотвірними типами формальних моделей виокремлено афіксальні моделі (*handful n 1) (of sth) the amount of sth that can be held in one hand; 2) sg (of sb/sth) a small number of people or things*), моделі складних слів (*handsaw n a saw (a tool with a long blade with sharp teeth along one edge) that is used with one hand only*), моделі складнопохідних слів (*red-handedness n the quality of being red-handed*) та конверсивні моделі (*hand v to give something to someone by holding it in your hand and offering it to them*).

Найпродуктивнішими виявилися моделі складних слів (25 одиниць, або 43,3%, як-от *handsaw*), менш продуктивними – афіксальні моделі (18 слів, або 31,0%, як-от *handful*), а також моделі складнопохідних слів (13 слів, або 22,3%, як-от *wide-handed*). Найменш продуктивними є конверсивні моделі, представлені лише двома одиницями (3,4%), як-от *hand* → *to hand*.

Аналіз українськомовних еквівалентів англійських похідних слів, утворених від іменника *hand*, свідчить про те, що лише 25 одиниць (43,1%) є похідними від його українського еквівалента *рука* (*four-handed – чотирирукий*), інші 33 слова (56,9%) перекладені без участі цього елемента (*handclasp – онлеску*). Українськомовні одиниці, похідні від слова *рука*, поділяються на дві групи – слова, як-от *hand – вручати*, та словосполучення, як-от *handsaw – ручна пила*. Ці дві групи майже однакові за кількістю слів: 12 слів, або 48,0% від кількості всіх українськомовних похідних одиниць, утворених від слова *рука*, та 13 словосполучень, або 52,0%, від кількості цих одиниць.

У результаті аналізу частиномовної належності 25 слів, похідних від іменника *рука*, виявлено шість іменників (24,0%), як-от *рукоділья*, п'ять прикметників (20,0%), як-от *безрукий*, та одне дієслово (4,0%), як-от *вручати*. Серед типів аналізованих слів виявлено шість афіксальних слів (24,0%), як-от *ручний*, три складних слова (12,0%), як-от *рукопис*, три складнопохідних слова (12,0%), як-от *рукопашний*.

Структура 13 одиниць, які є словосполученнями, є різною: *рушник для рук* (еквівалент до *handtowel*), *надягати наручники* (еквівалент до *to handcuff*), *написаний від руки* (еквівалент до *handwritten*).

Різницю між номінативним гніздом англійського слова *hand* і його українським відповідником *рука* можна пояснити культурною специфічністю процесу номінації, за якої вибір покладеної

в основу назви ознаки визначається соціально-культурним пріоритетом цієї ознаки для представників певної мовної спільноти. Так, наприклад, при найменуванні невеликої книги, в якій міститься коротка інформація про щось, для представників англійської мовної спільноти мало значення те, що цю книгу легко тримати в руках та/чи під рукою (*handbook*), а для українськомовної спільноти суттєвою ознакою стало те, що з цієї книги можна щось довідатися (*довідник*). Гімнастичний елемент – стрибок у повітрі з приземленням на руки, а потім на ноги – в англійській мові називають *handspring*, а в українській – *сальто* (слово, запозичене з італійської, що означає ‘стрибок’).

Висновки. Результати здійсненого аналізу дають змогу поглибити розуміння формальних способів утворення слів, похідних від іменника *hand*, та особливостей їх співвіднесення з українськими еквівалентами. У процесі дослідження з'ясовуються типи словотвірних моделей, за

якими утворюються аналізовані похідні слова (серед них афіксальні, складні, складнопохідні та конверсивні), належність досліджуваних слів до частин мови та загальна продуктивність словотвірних моделей. Кількісні дані дають змогу відслідкувати номінативний потенціал слова-вершини *hand / рука*, а також уможливають формулювання висновку про те, що продуктивність формальної моделі є обернено-пропорційною до її складності, адже, як бачимо, чим простішою є модель, тим вищою є її продуктивність. Порівняльний аналіз словотвірного номінативного гнізд слів *hand / рука* уможливує формулювання висновку про культурну специфічність вибору ознаки, яка стає внутрішньою формою слова, що зумовлює лише частковий формальний збіг між цими гніздами.

Перспективу подальших досліджень становить порівняльний аналіз досліджуваних гнізд у діахронії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єнікєєва С.М. Лінгвосинергетика як напрямок сучасного мовознавства. *Сучасні дослідження з іноземної філології*: зб. наук. праць. Ужгород: Ужгород. нац. Університет, 2010. Вип. 8. С. 196–203.
2. Середа Н.А. Словотвірні поняття та категорії похідних іменників у сучасній німецькій мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». Київ, 2010. С. 180–186.
3. Карашук П.М. Словообразование английского языка : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1977. 303 с.
4. Бортничук Е.Н., Василенко И.В., Пастушенко И.В. Словообразование в современном английском языке. Киев: Вища школа, 1988. 262 с.
5. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразование. Изд. 3-е. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 88 с.
6. Єнікєєва С.М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця ХХ – початку ХХІ століть) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. Київ, 2011. 32 с.
7. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80-ті – 90-ті роки ХХ століття : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.04. Київ, 1999. 32 с.
8. Зайченко О.В. Словотвірні моделі суфіксальних прикметників на позначення якості (на матеріалі прикметників сучасної німецької мови). *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Філологія. Педагогіка». 2013. Вип. 1. С. 16–24.
9. Куранда В.В. Комплексні одиниці словотвору. *Наукові записки національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2015. Вип. 52. С. 154–156.
10. Коваленко К.Г., Сільнича Н.А. Словотвір як мовознавча дисципліна. Полтава, 2012. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/slovotvir-yak-movoznavcha-distsiplina/viewer> (дата звернення: 12.07.2021).
11. Качмарчик С.Г. Конверсія як основне джерело поповнення мовної лексики при вивченні англійської мови. *Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки»*. Вип. 225. 2015. С. 49–53.
12. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ВЦ Академія, 2001. 368 с.
13. Потєбня А.А. Мысль и язык. Киев : СИНТО, 1993. 192 с.
14. Норман Б.Ю. Теория языка. Вводный курс : учеб. пособ. Москва : Наука, 2004. 296 с.
15. Бойчук В.М. Категорія внутрішньої форми слова в зіставно-типологічних студіях. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2015. Вип. 58. С. 139–142.
16. Єнікєєва С.М. Динамічна синхронія словотвірного гнізда (на матеріалі англійської мови). *Гуманітарний вісник*: всеукр. зб. наук. праць. Серія «Іноземна філологія». Черкаси : ЧДТУ, 2007. Т. II, № 11. С. 329–334.